

İSLÂM TOPLUMU'NUN OLUŞUMUNDA ÇARŞININ YERİ

Hız. Peygamber'in (sas) Medine'de İslâm toplumunu oluştururken o sürecin önemli bir basamağı olan pazar/çarşı tanzimini de içine alacak şu yedi projeyi hayata geçirdiğini görmekteyiz.:

- 1- Mescid
- 2- Menzil
- 3- Mektep
- 4- Muahât
- 5- Vesika
- 6- Ordu
- 7- Çarşı

Birer cümle ile bunların neler olduğuna bir bakalım, en son çarşı/pazar meselesinde atılan adımların neler olduklarına dikkat edelim.

1- Mescid: Mescid/Cami, İslâm toplumun kalbi olduğu için Efendimiz (sas) Medine'ye ayak basar basmaz Kuba'da ilk mescidin temellerini atmış, sonra Medine'nin içlerine doğru gelmiş, Neccaroğulları mahallesinde iki yetim çocuğa ait olan arsanın üzerine devesinin çökmesi ile orayı da mescid olarak edinmişti. Altı ay süren inşaat süreci ile tamamlanan bu mes-

cid, Mescid-i Nebevî olarak belirlenmiş ve burası Medine'nin merkezi olmuştur.³²

2- Menzil: Efendimiz'in (sas) kalacağı ev/evler menzil diye isimlendirilmiştir. Mescid'in inşaatı bitene kadar Efendimiz (sas) Halid b. Zeyd'in yani İstanbul'un manevi fatihi olan Ebû Eyyüb el-Ensari'nin evinde kalmış, sonra kendisi için mescide bitişik olarak yapılan odalara geçmiştir. İlk inşa anında Hz. Sevede ve Hz. Aişe'nin kalmaları için iki oda şeklinde yapılan bu evler, daha sonraları Peygamber evinin sultanları olan annelerimizin sayısı arttıkça çoğalmıştır. Bu odaları sadece barınma maksatlı yerler olarak düşünmemeli, İslâm toplumunun oluşumunda birer mektep gibi kullanıldıkları unutulmamalıdır.

3-Mektep: Mektep'ten kastımız, Efendimiz'in (sas) hem evsiz fakir Müslümanların barınmalarını sağlayacak, hem de onların yetişmesine zemin olacak *Suffa*'yı tanzim etmesidir. Aslında *Suffa Mektebi*, Mekke'de kurulan *Darü'l-Erkam*'ın bir devamı niteliğindedir. Efendimiz (sas) mescidini inşa eder etmez, oranın arkasını bu iş için ayırmış, süreç içerisinde dört yüz kişinin eğitim göreceği bir yere dönüşmüştü. İlk günlerde atılan bu adımın talim ve terbiye sahasının işin temelinde ne kadar önemli bir yer tuttuğunu anlamamız açısından önemlidir.³³

4- Muahât: Muahât, Ensar-Muhacir kardeşliğidir. Kardeşlik, İslâm toplumunun mayası olduğu için, Efendimiz (sas) her şeylerini Mekke'de bırakıp gelen Muhacirleri, iman adına yurtlarını bu Müslüman kardeşlerine açan Ensar'a kardeş kılacaktı. Kaynaklarımızın bize verdiği bilgilere göre Mescid'i Nebevî'nin inşaatı bitince Efendimiz (sas) Enes b. Malik'e, Müslümanları ya Enes'in annesinin evinin önüne, ya Mescid'in avlusuna çağırmasını istemiş, gelen Müslümanlardan, İbn Sa'd'a göre 50 Muhacir'i, 50 Ensar'a,³⁴ Makrizi'ye göre ise 83 Muhacir'i, 83 Ensar'a kardeş

32. Semhüdi, *Vefau'l-Vefa*, c.1, s. 334

33. Bkz: Yıldırım, Muhammed Emin Yıldırım; *Nebevi Eğitim Modeli Darü'l-Erkam*,

34. İbn Sa'd, *Tabakât*, c.1, s. 238

kılmıştı.³⁵ Böylelikle Sahâbe arasında bambaşka bir iletişim bağı kurmuş bu da İslâm toplumunun gelişim sürecini hızlandırmıştı.

5- Vesika: Tarihe *Medine Vesikası* diye geçen bu önemli adım, İslâm devletinin ilk anayasasıdır. Merhum Muhammed Hamidullah Hocamız'ın da, belirttiği gibi *yeryüzünün ilk yazılı anayasası*³⁶ olma özelliğini taşıyan bu 47 maddelik vesika,³⁷ gerçekten üzerinde çalışmayı çokça hak edecek önemli bir konudur. Yazılan bu anayasanın 1'den 23'e kadar olan maddeleri Müslümanları, 24'ten 47'e kadar olan maddeleri ise Yahudileri ilgilendirmekteydi. Efendimiz (sas) bu antlaşma ile belli şartlar çerçevesinde Yahudilerin ellerinde var olan siyasi üstünlüklerini kontrol altına almış ve o güne kadar '*astığım astık, kestiğim kestik*' mantığında olan Yahudileri de bu anayasanın çatısı altında/kuralları çerçevesinde yaşamaya mecbur etmişti. Tabi Yahudilerin bu antlaşma metnini neden kabul ettikleri meselesi de önemli bir bahistir. Bu konuda birçok neden sayılabilir; ama özellikle birkaç tanesini belirtmek gerekirse, en başta Müslümanların siyasal anlamda güç kazanmalarını ve Bedir savaşının galibi olarak Medine'ye dönmelerini söyleyebiliriz. Ayrıca, Efendimiz'in (sav) düne kadar birbirlerini yiyen Evs ve Hazrec kabilelerini birbirlerine ve Muhacirleri de onlara kardeş kılmasının ve bu kardeşliğin destansı bir boyuta varmasının da etkileri vardı. Bir diğer husus ise üzerinde ittifak edilen antlaşma metni, sadece Müslümanlarla Yahudiler arasındaki hukuku düzenlemekle kalmıyor, Yahudilerin kendi aralarındaki hukuku da düzenliyordu. Mesela; hiçbir hukuksal zemine dayanmayan ve tamamen ailevi bir üstünlük eseri oluşturulan di-

35. Makrizi, *İmtai'l-Esmâ*, c. 1, s. 69

36. Hamidullah Hoca şöyle demektedir: "*Bu belge ilk İslam Devleti'nin anayasası olmasının yanı sıra, aynı zamanda yeryüzünde bir devletin ortaya koymuş olduğu ilk yazılı anayasa olma özelliğine de sahiptir.*" Hamidullah, Muhammed; *İslam Peygamberi*, c. 1, s. 167

37. Hamidullah Hoca bazı alt maddeleri de, birer müstakil madde başlığı olarak ele alarak vesikanın 52 maddeden oluştuğunu söylemektedir. Maddelerin detayları için bkz: Hamidullah, Muhammed; *İslam Peygamberi*, c. 1, s. 177-182

yet bedellerindeki haksız oranlar eşit düzeye çekiliyor; toplumda var olan ayrıcalıklar tamamen ortadan kaldırılıyordu. İşte bu ve daha nice sebeplerden dolayı Yahudiler, *Medine Vesikası*'nı kabul ediyor ve bu hukukun içerisine dâhil oluyorlardı.

Efendimiz (sav) bu adımları atarken ihanetleri içselleştiren bu toplulukların rahat durmayacağını çok iyi biliyordu. Bunun içinde hiçbir zaman tedbiri elden bırakmıyordu. İlk iş olarak Zeyd b. Sabit'e onların yazı ve konuşma dilleri olan İbranice'yi öğrenmesini emrediyordu. Zeyd, bu emir gereği 15-17 günlük kısa bir zaman zarfında bu dili, meramını ifade edebilecek düzeyde öğrenerek, Allah Resûlü'nün (sas) bu konudaki ihtiyaçlarını karşılıyordu.³⁸

6- Ordu: Devlet olmanın bir gereği olan askeri birlik oluşturma meselesi de ihmal edilmedi ve İslâm toplumunu oluştururken Efendimiz (sas) bunun içinde gerekli adımları attı. Öncesinde istihbarat teşkilatını andıran bir ekip kurdu. Başına Aşere-i Mübeşşere'nin iki önemli ismi, *Talha b. Ubeydullah* ile *Said b. Zeyd*'i görevlendirdi. Onlar Medine çevresinde dolaşacaklar, tabir caiz ise bölgede kuş uça bundan Efendimiz'i (sas) haberdar edeceklerdi. Bu adımın arkasından nazil olan Hac Sûresi'nin 39-41. ayetleri ile kıtal/savaş izni verildi,³⁹ böylece Sahâbe cihad meydanlarına çıkmaya başladı. Önceleri küçük birlikler halinde olan bu seferler, daha sonraları büyüyerek ordulara dönüştü. Amaç,

38. Hakkında daha fazla bilgi için bkz: İbn Hacer, *el-İsabe*, c. 1, 641-643

39. Ayetler şöyledir: "Kendileriyle savaşılana (müminlere), zulme uğramış olmaları sebebiyle, (savaş konusunda) izin verildi. Şüphe yok ki Allah, onlara yardıma mutlak surette kadirdir. Onlar, başka değil, sırf "Rabbimiz Allah'tır" dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Eğer Allah, bir kısım insanları (kötülüklerini) diğer bir kısmı ile defedip önlemeseydi, mutlak surette, içlerinde Allah'ın ismi bol bol anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler yıkılır giderdi. Allah, kendisine (kendi dinine) yardım edenlere muhakkak surette yardım eder. Hiç şüphesiz Allah, güçlüdür, galiptir. Onlar (o müminler) ki, eğer kendilerine yeryüzünde iktidar verirsek namazı kılar, zekâtı verirler, iyiliği emreder ve kötülükten nehyederler. İşlerin sonu Allah'a varır." (Hac Sûresi, 22/39-41)

İslâm ile insan arasındaki suni/beşeri engelleri kaldırmak, araya giren sorunları bertaraf etmekte.

7- Çarşı: *Medine Çarşısı* yada *İlk İslâm Pazarı*, Hz. Peygamber'in (sas) attığı adımların en önemlilerinden biriydi. Bu işi nasıl yaptığını önceki sayfalarda zikrettik.. Atılan bu büyük adım Müslümanları, Yahudilere bağımlı bir halde yaşamaktan kurtarmış, sömürülmekten ve pasif bir halde yaşamaktan, güçlü ve toplumda söz sahibi olacakları bir konuma onları yükseltmişti. Efendimiz'in (sas) tüccar sahabilerle istişare ederek oluşturduğu bu pazarda, birçok yeni sayılacak işler yapmıştır. Bir yönü ile İslâm'ın ticarî hayata kazandırdıkları da diyebileceğimiz bu işlerin bir kaçına burada değinmek istiyoruz.

1- Pazarda tekelleşmeye son verilmesi

Efendimiz (sas) kurdurduğu Medine çarşısında gücün, sermayenin bir elde toplanmasına engel olmak için, sabit dükkânlar yerine, tatlı bir rekabet sistemi ile “erken gelen güzel yeri alır” yarışını başlattı. Bunu da son güne kadar, büyük bir karalılıkla uyguladı. Mesela; Sahâbi'den birinin çarşı içerisinde kendisine sabit bir çadır kurdurduğunu öğrenince, o çadırı yaktırdı ve asla pazar içerisinde tekelleşmeye meydan vermedi.⁴⁰

2- Pazar vergisinin kaldırılması

O gün için ister Mekke'de, ister Medine'nin diğer çarşılarında esnaftan işgaliye bedeli gibi bir pazar vergisi alınırdı. Efendimiz (sas) kurduğu bu ilk İslâm pazarında böyle bir vergiye son verdi ve bir emirname yayınlayarak: “**Burada hiç kimseden hiçbir şey karşılığında vergi alınmayacaktır.**”⁴¹ dedi.

40. Semhûdî, *a.g.e.*, c. 1, s. 540

41. Semhûdî, *a.g.e.*, c. 1, s. 540

3- Faizin her çeşidinin yasaklanması

O zamanda ticaretin en belirleyici faktörü olan faizi Efendimiz (sas) Allah'ın haram kılması ile beraber tamamen toplumdan sökülüp atılması için çok önemli adımlar attı. Borçlu ile alacaklı arasında hukuku yeniden tanzim ederek, bir tarafın suistimal etmemesini, diğer tarafın fırsatçılık yapmaması için ne gerekiyorsa onları yaptı. Öyle bir duruma geldi ki, faiz üzerine yürüyen alışlagelmiş cari sistem çok değil, Medine'de, hicrî 6. yılın sonlarında toplumun sosyal ve ticarî hayatından tamamen kaldırıldı.

4- İhtikâr yani stokçuluğun her türünün kaldırılması

Malı ederinin üzerinden daha fazla satma işini Efendimiz (sas) yasakladı. Böyle yapanları sert bir şekilde uyardı, bazen fiili müdahalelerde bulundu. Onların halini Efendimiz (sas) şöyle beyan ediyordu: **“Stokçu/karaborsacı ne fena bir kuldur; fiyatların düştüğünü öğrenince üzülür, yükseldiğini duyunca sevinir.”**⁴² Yine başka bir hadisinde: **“Uzak yerden bedeller ödeyerek mal getiren tüccar rızıklandırılmış, malı stoklayıp ondan haksızca kazanç elde etmek isteyen ise lanetlenmiştir.”**⁴³ dedi. Bu uyarıları duyan Sahâbe, ihtikâr konusunda oldukça titiz davrandı.

5- Piyasanın serbest ve adil rekabetinin sağlanması ve haksız rekabetin yasaklanması

İslâm ticaretin serbest rekabetini engellemedi; Pazar içerisinde haksız mağduriyetlere yol açmamak kaydıyla bu rekabetin devamini sağladı. Ancak, ortaya haksız bir rekabet girince, anında ona müdahale etti. Bu dediğimiz şey o günün dünyasında çokça olan bir şeydi? Nasıl oluyordu mesela? Medine'nin köylerin-

42. Zebidî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*, ter: Ahmet Naim, Kamil Miras, c. 6, s. 449

43. İbn Mace, *Ticârât*, 12; Dârimî, *Buyû*, 12

den pazara çeşitli ürünler satmak için gelen köylüler vardı. Bunlar Medine'nin dışında oldukları için fiyatlardan haberleri yoktu. Ne yapıyordu tüccarlar ya da simsarlar? Köylüyü pazara gelmeden yolda yakalıyor; ellerindeki malları ucuza kapatıyor; getirip pazara çok büyük kârlarla satıyorlardı. Efendimiz (sas) bundan haberdar olunca, yolda köylüden mal alımını yasakladı. **“Bırakın gelsinler pazara, fiyatları görsünler, öylece talip olun mallarına”** dedi. Bu işleme o günün dünyasında *telâkkü'r-rukban* deniyordu. Buhârî'de Abdullah b. Ömer, bu meseleyi şöyle anlatır: *“Biz (şehir mal getiren) ticaret kafilesini yolda (pazar dışında) karşılar, erzakı onlardan ucuza satın alırdık. Hz. Peygamber (sas) erzak pazarına ininceye kadar aldığımızı satmamızı yasakladı.”*⁴⁴ Efendimiz (sas) yine bu işi yasaklama noktasında şöyle buyurmuştur: **“Şehir mal getiren ticaret kafilesini yolda karşılamayın. Kim karşılar da ondan bir şey satın alırsa, malın (ilk) sahibi pazara indiğinde muhayyer olur.”**⁴⁵ Tüm bu uyarıları ile Efendimiz (sas) pazarın şartlarından mahrum olan köylü ve uzaktan gelen tüccarların mağdur olmalarını önlemiş, onlarında pazara dahil olmalarının önündeki engelleri kaldırmıştır.

6- Malın mal ile eşyanın eşya ile takasının yasaklanması

Bunu da Efendimiz (sas) yine mağduriyetleri önlemek için yaptı. Ortada iki mal varsa, önce birinin satışı gerçekleşsin; bedeli belli olsun. Sonra diğersinin satışı gerçekleşsin, onun da bedeli belli olsun. Malı mal ile değiştirmek, taraflardan birini mağdur edebilir endişesi ile takası yasakladı. Abdullah b. Ömer, bu meseleyi bize şöyle anlatır: *“Biz Resûlullah (sas) zamanında yiyecek maddelerini satın alırdık da onları satmadan evvel, aldığımız yerden başka bir yere nakletmemizi emredek birilerini bize gönderirdi.”*⁴⁶ Ben Re-

44. Buhârî, *Buyû*, 72; Nesâî, *Buyû*, 57

45. Müslim, *Buyû*, 17; Ebû Davud, *Buyû*, 43

46. Müslim, *Buyû*, 33; Ebû Davud, *Buyû*, 65

sûlûllah zamanında götürü usulü erzak satın alan öyle kimseler gördüm ki onu (olduğu yerde) satmaya kalkıştıklarında yükleyip (başka yere) nakledilinceye kadar dayak yerlerdi.”⁴⁷

Yine Efendimiz (sas) mülkiyetinde olmayan bir malın satımını, mahsulü kaldırmadan faraza satışı ve alışı da yasaklamıştır. Bu konuda da şöyle buyurmuştur: **“Yanında (mülkiyetinde) bulunmayan bir malı satman helal değildir; teslim almadan önce satılan malın kârı da helal değildir.”⁴⁸**

Yasaklanan alışveriş türü sadece bu değildi. Bugün hadis ve fıkıh kitaplarımızda detaylıca anlatıldığı üzere on üç farklı uygulama yasak kapsamına alındı. Bunlardan birkaçına biz değindik, ancak toplu bir şekilde görmek için bu konuda yapılmış bir çalışmayı sizlerle paylaşıyoruz.⁴⁹ Bu tablo üzerinden daha iyi anlaşılacaktır.

47. Buhâri, *Buyû*, 54; Müslim, *Buyû*, 37, 38

48. Ebû Davud, *Buyû*, 68; Tirmizî, *Buyû*, 19

49. Azizova, Elnure; Hz. *Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler*, s. 367, 368

İSLÂM'IN YASAKLADIĞI ALIŞVERİŞ ŞEKİLLERİ

ALİŞ VERİŞ	UYGULAMA ŞEKLİ	ÜRÜN	YASAKLANMA SEBEBİ
Hadarînin bedevî adına satışı (دابِل رِضاح عیب)	Hadarînin, çölde yetiştirdiği/ ürettiği ticarî ürünü şehirde satmaya getiren bedevî daha uzun sürede daha yüksek fiyata satacağı vaadiyle alması	Çöle has herhangi bir ticarî ürün	Satıcı vekilinin (hadarî) haksız yere kâr sağlaması, gerçek ürün sahibinin (bedevînin) hakkını tam alamaması
İlkâü'l-hacer (رِحْلًا عاقِلًا عیب) veya er-Remyü bi'l-hasât (مِرْلًا عیب) (فاصِحْلًا عیب)	Ürünü taş atarak seçmek, alanını veya miktarını belirlemek suretiyle daha önceden tesbit edilen fiyat üzerinden yapılan satış	Hayvan, tarla veya çarşı ürünü	Müşterinin sınırlı muhayyerlik hakkı
Habelü'l-hable (تَلْبِلًا لِح)	Gebe hayvanın karnındaki dişi yavrusunun ileride doğacak yavrusunun satışı	Hayvan	Ürünün meçhullüğü
Muâveme (تَمَوَعْمًا عیب)	Ağaç veya tarlanın bir veya birkaç senelik ürününün önceden satışı	Ziraî ürün	Ürünün meçhullüğü
Muhâdara (فَرَضاحْمًا عیب)	Ağaçtaki ürünün henüz olgunlaşmadan satışı	Hububat	Semen ile satılan nesne arasındaki denkliliğin meçhullüğü
Mülâmese (تَمَسْلًا عیب)	Satılan nesneye sadece el ile dokunmak suretiyle satışın gerçekleşmiş olması	Kumaş veya giysi	Müşterinin muhayyerliğinin kısıtlılığı, kandırılma ihtimali
Müzâbene (تَعْدًا عیب)	Ağaçtaki yaş hurmanın tahmin edilerek, ölçüyle kuru hurma mukabilinde satışı (daha sonra tartılmasının ardından fazlası geri alınmak, eksikliği tamamlanmak şartıyla)	Ziraî ürün	Mahsülün ölçek, tartı ve sayısı bilinmeden tahmininin şikayetleri doğurması
Neçeş (شَجْلًا عیب)	Alışveriş sırasında satıcıyla önceden anlaşmış birinin gerçek müşteri olmadığı halde malın daha yüksek fiyata satılabilmesi için öylemiş gibi yaparak gerçek müşterileri kandırması	Herhangi bir ticarî ürün	Ürünün değerinden fazlasına satışıyla alıcının aldatılma durumu
Telekka'r-rukban (سِقْلَةٌ رابِكْرًا عیب)	Yabancı ticaret kafilelerinin şehir dışında karşılanarak pazardaki fiyatları araştırmalarına fırsat vermeden mallarının alınması	Herhangi bir ticarî ürün	Satıcının muhayyerliğinin kısıtlanması
Tasriye (تَبْرِصْتًا عیب)	Hayvanın bol sütlü gözükmesi için birkaç gün sütünün sağılmadan çarşıya çıkarılması	Süt hayvanı	Ürünün müşteriye olduğundan farklı gösterilmesi
Urban (زَابِرْعًا عیب)	Alıcının ürün için önceden belli bir meblağ (kaparo) ödeyip daha sonra almaktan vazgeçtiği takdirde parasının iade edilmeyeceği şartıyla yapılan satış sözleşmesi	Köle dahil herhangi bir ticarî ürün	Satıcının haksız yere kâr sağlaması ve alıcının mağduriyeti

7- Devletin piyasaya müdahalesinin yasaklanması

Devletin piyasaya müdahale ederek, bir malın alt ve üst fiyatlarını belirlemesini Efendimiz (sas) yasaklamıştır. Buna fıkıhta, “*narh*” denir. Devletin piyasaya müdahale ederek, bir malın taban ve tavan fiyatlarını sabitleyerek kârlara belli oran getirilmesini Efendimiz (sas) hoş karşılamamış, çok zaruri durumlarda bile asla bunu yapmamıştır. Çünkü bu, mal sahibinin mağduriyetine yol açabilirdi. İslâm sadece müşteriyi/alıcıyı düşünmedi, satıcıyı da mağdur etmedi, onun da hakkını korudu. Bundan dolayı ne zaman Efendimiz’e: “*Ya Resûlüllah! Falanca mal da sıkıntı var, fiyatlar aşırı arttı, buna bir sınır koysanız*” diye bir talep gelse Efendimiz (sas) bunu asla tasvip etmemiş ve pazara devlet müdahalesine/dışardan suni müdahaleye asla izin vermemiştir. Efendimiz’in (sas) bu tarz taleplere karşı sözü şu olmuştur: “**Narh koyan, bolluk ve darlık veren, rızıklandırın ancak Allah’tır. Mal ve canına yönelik bir zulmün sebebiyle, herhangi bir kimse hakkını benden davacı olduğu halde Rabbime kavuşmak istemem.**”⁵⁰

Çok geniş bir mesele olan bu alanı fıkıh kitaplarının ilgili bölümlerine havale ediyor ve bu kadarı ile iktifa ediyoruz.

50. Ebû Davud, *Buyû*, 49; Tirmizî, *Buyû*, 73